

Dariusz Makieła

SPRAWA PRUSKA W POKOJU OLIWSKIM
Z 3 MAJA 1660 R. CZ. 3. UZNANIE A ZWYCZAJ
PRAWNOMIĘDZYNARODOWY W PRAKTYCE
POLITYCZNEJ DOTYCZĄCEJ PRUS KSIĄŻĘCYCH
W DRUGIEJ POŁOWIE XVII W.

Słowa kluczowe:

Brandenburgia–Prusy, Rzeczpospolita, Szwecja, wojna północna 1655–1660, traktat welawski, pokój oliwski

Schlüsselwörter:

Brandenburg–Preußen, Polnisch–Litauische Republik, Schweden, Nordischer Krieg 1655–1660, Vertrag von Wehlau, Vertrag von Oliva

Keywords:

Brandenburg–Prussia, Kingdom of Poland, Sweden, Second Northern War 1655–1660, Treaty of Wehlau, Treaty of Oliva

Włączenie porozumienia Rzeczypospolitej z elektorem brandenburskim zawartego w Welawie 19 września 1657 roku w rokowania pokojowe w Oliwie oraz sposób, w jaki objęte zostały one postanowieniami pokoju oliwskiego z 3 maja 1660 roku, wywołuje jednocześnie osobne pytanie o zasady stosowania i obowiązywania reguł postępowania w ówczesnych stosunkach międzynarodowych, a zwłaszcza funkcji, którą w praktyce politycznej tamtej epoki odgrywały uznanie i zwyczaj, jako źródła prawa międzynarodowego. Problem ten był istotny zwłaszcza dla przebiegu stosunków Rzeczypospolitej z elektorem brandenburskim w drugiej połowie XVII wieku oraz roli i znaczenia obu źródeł dla ustanowionego 18 stycznia 1701 roku w księstwie pruskim przez elektora brandenburskiego Fryderyka III, syna elektora Fryderyka Wilhelma, uczestnika obu porozumień w Welawie i Oliwie, królestwa w Prusach. Uprawnia nas to do postawienia kolejnego pytania, co w okresie, kiedy nagminną zasadą było łamanie zawartych dopiero co porozumień, było jakąś istotniejszą normą prawa, a przynajmniej zasadą stosowaną w stosunkach międzynarodowych? A w związku z tym, czy w ówczesnych realiach w ogóle można mówić o jakimkolwiek trwałym charakterze porozumień, w których nie tyle powoływanie się na brana pod uwagę współcześnie zasadę *rebus sic*

*stantibus*¹ miałoby znaczenie w stosunkach międzynarodowych, ale zachowywanie rezultatów pewnych porozumień było wynikiem jedynie bardziej braku okazji do ich złamania? Zwyczaj, wynikający z praktyki ówczesnych państw był wówczas dominującym źródłem prawa stosowanym w stosunkach międzynarodowych. Powstaje jednak pytanie czy traktaty międzynarodowe, do których zaliczał się pokój oliwski, jako akt stanowiący pewien porządek międzynarodowy, przynajmniej w ujęciu regionalnym, były zawierane jeszcze w konwencji zwyczaju, kończącego z reguły wojnę, czy też były już aktem z zakresu rozstrzygnięć ówczesnego prawa traktatowego, obowiązującym ściśle jego uczestników?

Te i inne pytania są ciągle otwarte. W ówczesnej praktyce międzynarodowej państw, obok zwyczaju czy też umów (dwustronne, jak chociażby traktaty westfalskie z 1648 r. i właśnie pokój oliwski z 1660 r. były ciągle rzadkością) – pojawiło się jednocześnie już wówczas, jako odrębne źródło prawa międzynarodowego, uznanie. Przedmiotem uznania międzynarodowego jest, jak wiadomo, stwierdzenie przez dokonujące je podmioty prawa międzynarodowego istnienia pewnych faktów oraz wyrażenie gotowości respektowania związanych z tym określonych skutków prawnych. W zasadzie – i najczęściej tak bywa – uznanie jest aktem jednostronnym, chociaż deklaracja, w której następuje uznanie, może być poprzedzona mniej lub bardziej szeroko zakrojoną akcją dyplomatyczną mającą na celu przygotowanie deklaracji. Pomimo jednostronności uznania w znaczeniu praktycznym może ono nastąpić w określonym akcie końcowym, w którym jego sygnatariusze – chociaż formalnie także jednostronnie – poprzez jego zbiorowe przyjęcie, dokonują jednak stosownego uznania. Uznanie w znaczeniu prawnym może dotyczyć zarówno wszelkich tytułów, jak też każdej innej sytuacji prawnej. W tym rozumieniu formułę uznania zastosowano wobec porozumienia polsko-brandenburskiego z 1657 roku, zawartego przeciwko Szwedom przede wszystkim w Welawie, jako odrębnego faktu polityczno-prawnego, który ukryty został w ogólnej formule art. XXIV traktatu oliwskiego, uznającego za ważne i objęte pokojem powszechnym wszystkie porozumienia zawarte w czasie wojny w latach 1655–1660 przez jej uczestników, niezależnie od swojego celu i przeznaczenia. Traktat welawski, niewymieniony w instrumencie oliwskim z nazwy, objęty jednak został ogólną formułą pokoju powszechnego, kończącego kilkuletnią wojnę, ale jednocześnie stwarzającego podstawy pod pewien porządek międzynarodowy², stając się częścią praktyki międzynarodowej.

¹ T. Jasudowicz, *Wpływ zmiany okoliczności na obowiązywanie umów międzynarodowych: norma rebus sic stantibus*, Toruń 1983, passim.

² H. Duchhardt, *Friedenssicherung im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden*, w: *Friedenssicherung*, Bd. 3, hrsg. von M. Spieker, Münster 1989, s. 1 i n; L. Auer, *Konfliktverhütung und Sicherheit. Versuche zwischenstaatlicher Friedenswahrung in Europa zwischen den Friedensschlüssen von Oliva und Aachen 1660–1668*, w: *Zwischenstaatliche Friedenswahrung im Mittelalter und Früher Neuzeit*, hrsg. von H. Duchhardt, Köln 1991, ss. 153–184; D. Makiła, *Wojna północna (1655–1660) jako casus wczesnonowożytny geopolityki*, *Studia Maritima*, t. 29, 2016, ss. 83–113.

Uznanie, jako wyraz pewnej praktyki międzynarodowej, pojawiło się również ponownie i zostało zastosowane, zyskując poważnie na znaczeniu w związku z okolicznościami, a przede wszystkim następstwami koronacji elektora brandenburskiego Fryderyka III, będącego jednocześnie księciem pruskim, na króla w Prusach, której dokonano w Królewcu 18 stycznia 1701 roku³. *Via facti*, ale także drogą dyplomatycznych deklaracji większości dworów europejskich – mimo protestów Rzeczypospolitej⁴

³ Przebieg procesu uzyskania Korony pruskiej przez dwór brandenburski został naświetlony w kilku pozycjach. Zob. A. Waddington, *L'acquisition de la couronne royale de Prusse par les Hohenzollern*, Paris 1888, ss. 1–271; B. Rogge, *Die Erwerbung der preussischen Königskrone durch Kurfürst Friedrich III*, Grenzboten, H. 59, 1900. Bd. 4. ss. 585–602; A. F. Pribram, *Oesterreich und Brandenburg 1688–1700*, Prag 1885, ss. 122–201; H. Zwiedineck-Südenhorst, *Deutsche Geschichte im Zeitraum der Gründung des preussischen Königtums*, Stuttgart 1894, Bd. 2, ss. 356–368; P. Stettiner, *Zur Geschichte des preussischen Königstitels und der Königsberger Krönung*, Königsberg 1900; E. Heyck, *Friedrich I. und die Begründung des preussischen Königtums*, Bielefeld 1901, ss. 24–40; J. Vota (Onno Klopp), *Der Untergang des Ordenstaates Preussen und die Entstehung der preussischen Königswürde*, Mainz 1911; T. Schieder, *Die preussische Königskronung von 1701 und die politische Ideengeschichte*, *Altpreussischen Forschungen*, Bd. 12, 1933, ss. 64–86; P. Baumgart, *Die preussische Königskronung von 1701, das Reich und die europäische Politik*, w: *Preussen, Europa und das Reich*, hrsg. von O. Hauser, Köln 1987, ss. 65–86; idem, *Verfassungs- und verwaltungsgeschichtliche Aspekte des Erwerbs der preussischen Königswürde 1701*, w: *Festschrift für Gerd Kleinheyer zum 70. Geburtstag*, hrsg. von F. Dorn, J. Schroeder, Heidelberg 2001, ss. 1–20; H. Duchhardt, *Die preussische Königskronung von 1701 und der Kaiser*, w: *Festschrift für Eberhard Kessel zum 75. Geburtstag*, hrsg. von H. Duchhardt, M. Schlenke, München 1982, ss. 89–101; idem, *Die preussische Königskronung von 1701. Ein europäisches Modell?*, w: *Herrscherweihe und Königskronung im frühneuzeitlichen Europa*, hrsg. von H. Duchhardt, Wiesbaden 1983, ss. 82–95; idem, *Der 18. Januar und die europäische Monarchie*, *Majestas*, Bd. 10, 2002, ss. 151–166; W. Neugebauer, *Das historische Argument um 1701. Politik und Geschichtspolitik*, w: *Dreihundert Jahre Preussische Königskronung*, hrsg. von J. Kunisch, Berlin 2002, ss. 27–48; J. Eibach, *Preußens Salomon. Herrschaftslegitimation und Herrscherpflichten in Predigten anlässlich Krönung Friedrichs I*, w: *Dreihundert Jahre*, hrsg. von J. Kunisch, ss. 135–157; Ch. Kauer, *Die preussische Königskronung von 1701*, w: *Preußen und Preußentum vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, w: *Beiträge des Kolloquium aus Anlaß des 65. Geburtstages von Ernst Opgenoorh am 12.2.2001*, hrsg. von J. Frölich, E.-B. Körber, M. Rohrschneider, Berlin 2002, ss. 93–106; E.-B. Körber, *Predigten zum Tag der preussischen Königskronung am 18. Januar 1701*, w: *Die preussische Rangerhöhung und Königskronung 1701 in deutscher und europäischer Sicht*, hrsg. von H. Barmeyer, Frankfurt am Main 2002, ss. 21–41; H. Carl, *„Und das Teutsche Reich selbst setzet ganz stille darzu...“*, *Das Reich und die preussische Königskronung*, w: *Die preussische Rangerhöhung*, hrsg. von H. Barmeyer, ss. 43–61; K. Piwarski, *Dzieje polityczne Prus Wschodnich (1621–1772)*, Gdynia 1938, ss. 110–120; F. Lütke, *Polen und die Erwerbung der preussischen Königswürde durch die Hohenzollern*, Bromberg, Bd. 1, 1912, ss. 1–24; P. Baumgart, *Die preussische Königserhebung von 1701. König August II. und die polnische Republik*, *Almanach Historyczny*, 2002, t. 4, ss. 49–81; J. Staszewski, *Die Beziehungen zwischen Polen und Brandenburg und die preussische Königskronung von 1701*, w: *Die preussische Rangerhöhung*, ss. 129–141.

⁴ Koronacja elektora Fryderyka III 18 stycznia 1701 r. na króla w Prusach i ogłoszenie Prus królestwem spotkało się z protestami w Rzeczypospolitej. Zastrzeżenia wyrażały głównie sejmiki, chociaż, mimo osobistych gratulacji dla Fryderyka III, złożonych przez króla Augusta II, oficjalnego uznania nie dokonał jednak dwór warszawski. Sprawę koronacji Fryderyka III na króla w Prusach można byłoby nie traktować w kategoriach naruszenia traktatu welauskiego, gdyby działania elektora uznawane byłyby w ramach przysługującej mu od 1657 r. niezależności politycznej. Podniesienie jednak jednostronnie księstwa do rangi królestwa mogło być uznawane za zmianę sytuacji nieprzewidzianą dotychczasowym układem. Pomimo podniesienia jednak statusu wewnętrznego Prus Książęcych z księstwa na królestwo, Prusy nie zmieniły swojego miejsca w ramach rozczłonkowanego dziedzictwa Hohenzollernów, funkcjonującego w oparciu o unię personalną, pozostając jednym z ich wielu terytoriów, chociaż jedynym pozostającym poza Rzeszą, posiadając co najwyżej inną tytulaturę i rangę. Problem powstał dopiero wówczas, kiedy dyplomacja brandenburska, będąca de facto dyplomacją nowego królestwa, zaczęła zabiegać o uznanie tego tytułu przez inne państwa. Wobec postępującej słabości Rzeczypospolitej, podnoszone przez nią zastrzeżenia, mające oparcie w istniejących ciągłych prawach zwierzchnich do Prus, były niezrozumiałe, a przynajmniej ich nie dostrzegano, kierując się doraźnymi interesami, jakie zamierzano osiągnąć, w których uznanie tytułu królewskiego dla nabierających znaczenia w polityce europejskiej Brandenburgii – Prus oraz Hohenzollernów berlińskich odgrywało istotną rolę. Takie podejście zmieniło zupełnie sytuację

i Stolicy Apostolskiej⁵ – tytuł królewski elektora Fryderyka III w Prusach, stanowiący jednocześnie uznanie podniesienia księstwa pruskiego do rangi królestwa uznany został w latach 1700–1713⁶. Działania Fryderyka III, pomimo jego politycznych ambicji oraz wynikających stąd kalkulacji na podniesienie swojej pozycji w stosunkach międzynarodowych, znajdowały niewątpliwie oparcie w dokonanym kilkadziesiąt lat wcześniej objęciu pokojem oliwskim traktatu zawartego w Welawie w 1657 roku, w którym dokonano zmiany sytuacji polityczno-prawnej księcia pruskiego, polegającej na uznaniu przez Rzeczpospolitą jego pozycji w księstwie i określano zakres jego niezależności politycznej. Z okoliczności tych można bowiem było wyprowadzić jednocześnie wnioski, że postanowienia pokoju, w którym w sposób domyślny tę niezależność przyjęto, skoro nie zostały uchylone, są nadal obowiązujące. Tym samym pozwały na dokonanie

międzynarodową. Rzeczpospolita odnosiła się negatywnie do tytułu królewskiego Fryderyka III wielokrotnie, ale jej wpływ na bieg rzeczy był coraz słabszy. Tytuł królewski władców brandenburskich w Prusach uznany został przez Rzeczpospolitą dopiero w 1764 r. A. Waddington, op. cit., ss. 313–331; H. Zwiedineck-Südenhorst, op. cit., ss. 368–371; K. Piwarski, op. cit., ss. 110–120.

⁵ W. Friedensburg, *Die römische Kurie und die Annahme der preussischen Königswurde durch Kurfürst Friedrich III. von Brandenburg (1701)*, *Historische Zeitschrift*, Bd. 7, 1901, ss. 407–432 (dalej: HZ); P. H. Hildebrandt, *Preussen und die römische Kurie*, Berlin 1910, ss. 82–116; K. Rheindorf, *Die Anerkennung des preussischen Königstitels durch die Kurie*, *Zeitschrift Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung*, Bd. 42, 1921, ss. 442–446; M. Lehmann, *Preussen und die katholische Kirche seit 1640*, Leipzig, Bd. 1, 1878, ss. 367–605; D. J. Weiss, *Der Protest des Deutschen Ordens gegen die preußische Königserhöhung 1701*, w: *Die preußische Rang-erhöhung*, ss. 63–82; S. Samerski, „Die Blitze von den sieben Hügeln“ – *Die preußische Königskronung und der Heilige Stuhl*, w: *Die Landesgeschichtliche Bedeutung der Königsberger Königskronung von 1701*, hrsg. von B. Jähnig, Marburg 2004, ss. 129–147; F. Vogel, *Die preußische Königskronung und der Deutsche Orden (1695–1701)*, w: *Die Landesgeschichtliche Bedeutung*, ss. 149–182.

⁶ Zabiegi elektora o uznanie tytułu królewskiego wiązały się z postępującymi równocześnie zmianami w stosunkach międzynarodowych. Dotychczasowy system ich funkcjonowania oparty na zasadach hierarchii tytułów monarszych zaczął przekształcać się w Europie w system równoważnych podmiotów prawa międzynarodowego, w którym tylko królowie mogli być pewni uznania ich za potentatów, należących do społeczności państwowej. Z tego również powodu elektor Fryderyk III podjął zabiegi o uznanie swojego tytułu królewskiego i podniesienie księstwa pruskiego do rangi królestwa. H. Duchhardt, *Imperium und Regna im Zeitalter Ludwigs XIV*, HZ, 232, 1981, ss. 555–581; H. Duchhardt, *Die preußische Königskronung von 1701 und der Kaiser*, ss. 89–101; idem, *Die preußische Königskronung von 1701. Ein europäisches Modell?*, w: *Herrscherweihe und Königskronung im frühneuzeitlichen Europa*, ss. 82–95. Uznanie przez dwory europejskie tytułu królewskiego w Prusach było rozłożone w czasie. Najwcześniej, co było oczywistą konsekwencją traktatu z 16 listopada 1700 r., dokonał tego dom habsburski (30 stycznia 1701 r.). W ciągu 1701 r. uczyniły to poszczególne elektoraty i księstwa Rzeszy: Han-nower, Saksonia, Hessen–Kassel, Lüneburg–Celle, Meklemburgia, Badenia. Dopiero po pokoju w Rastatt (1714) tytuł królewski Fryderyka III w Prusach uznały pozostałe większe państwa Rzeszy: Bawaria, Kolonia, Braunschweig–Wolfenbüttel, Sachsen–Gotha, Münster, Würzburg. A. Waddington, op. cit., ss. 308–313, 331–358; H. Zwiedineck-Südenhorst, op. cit., ss. 369–371. O uznaniu tytułu królewskiego przez Danię we wrześniu 1701 r. A. Waddington, op. cit., ss. 374–375; B. Stollberg-Rilinger, *Honores regii. Die Königswürde im zeremoniellen Zeichensystem der Frühen Neuzeit*, w: *Dreihundert Jahre Preußische Königskronung. Eine Tagungsdokumentation*, hrsg. von J. Kunisch, Berlin 2002, ss. 23–24. Szwecja uczyniła to po dłuższych targach w 1703 r. A. Waddington, op. cit., ss. 376–380; W. Buchholz, *Schweden und die preußische Rangerhöhung von 1701*, w: *Die preußische Rangerhöhung*, ss. 155–183. W miarę szybko uznania dokonały Niderlandy, Rosja, Sabaudia, Modena, Toskania, a następnie Portugalia. Z powodów proceduralnych dopiero w 1709 r. uczyniła to Wenecja oraz w różnym czasie kantony szwajcarskie. A. Waddington, op. cit., ss. 358–360, 369–373, 380–382; H. Zwiedineck-Südenhorst, op. cit., ss. 369–371. Tytuł królewski w Prusach uznany został przez Francję i Hiszpanię dopiero w pokoju w Utrechcie w 1713 r. A. Waddington, op. cit., ss. 360–369; E. Opgenoorth, *Zur französischen Sicht auf die preußische Rangerhöhung*, w: *Die preußische Rangerhöhung*, ss. 143–153.

kolejnych działań, zwłaszcza mających charakter faktów dokonanych, do których koronację królewiecką z 1701 roku należy zaliczyć. Nadmienić należy przy tym, że do rangi królestwa podniesione zostało jedno z terytoriów należących do zróżnicowanego pod każdym względem władztwa Hohenzollernów brandenburskich, których władza w księstwie pruskim, pomimo prób unifikacji z innymi terytoriami, oparta była na szczególnych zasadach. Ponadto księstwo pruskie było wówczas jedynym terytorium elektorów brandenburskich, znajdującym się w całości poza Rzeszą⁷, w skład której wchodziły pozostałe terytoria należące do tej dynastii, ale jednocześnie Prusy Książęce były terytorium pozostającym poza Rzeczpospolitą, odrębnym od niej, ale formalno-prawnie również nadal od Rzeczypospolitej do pewnego stopnia uzależnionym.

Można oczywiście postawić pytanie, co wynika z tych szkicowo zasygnalizowanych uwag poświęconych z jednej strony problemowi pruskiemu w stosunkach międzynarodowych po uwolnieniu się przez elektora z podległości lennej wobec Polski w 1657 roku, w szczególności, jak zostało to już wspomniane, w stosunkach politycznych z Rzeczpospolitą, a z drugiej strony problematyce prawnomiędzynarodowej, zwłaszcza w odniesieniu do kształtowania się niektórych norm i zasad prawa międzynarodowego w kontekście implikacji tych zjawisk dla koronacji w Królewcu i ustanowienia królestwa w Prusach w 1701 roku?

W kwestii tej sprawa powracała ponownie na grunt polityczny. W przygotowaniu podstaw pod politykę faktów dokonanych, jakie stanowiła koronacja królewiecka, dworowi brandenburskiemu pomagały różne okoliczności. Z jednej strony należało do nich systematyczne i konsekwentne dążenie dworu berlińskiego w latach panowania Fryderyka Wilhelma do wzmocnienia swojej pozycji, zarówno w stosunkach międzynarodowych, jak i również proces daleko idących przekształceń wewnętrznych całego rozczłonkowanego dotąd władztwa Hohenzollernów, zmierzające w kierunku *Einheit- und Gesamtsaat*, obejmujące przecież także Prusy Książęce⁸. Niewątpliwie porozumienie z Rzeczpospolitą z 1657 roku stało się

⁷ Wyrażenie zgody na przeprowadzenie przez elektora Fryderyka III koronacji na króla w Prusach zostało wynegocjowane przez dyplomację brandenburską w umowie z 16 listopada 1700 r., zawartej z domem cesarskim. W traktacie tym cesarz, jako monarcha najwyższy rangą w tytularnej hierarchii w Europie wyrażał zgodę na uznanie podniesienia terytorium księstwa pruskiego do rangi królestwa. Th. von Moerner, *Kurbrandenburgs Staatsverträge 1600–1700*, Berlin 1867, ss. 810–823 (dalej Moerner); A. Waddington, op. cit., s. 57 n.; A. Berney, *König Friedrich I. und das Haus Habsburg 1701–1707*, München 1927; A. F. Pribram, op. cit., ss. 122–201; Ch. Roll, *Die preußische Königserhebung im politischen Kalkül der Wiener Hofburg*, w: *Dreihundert Jahre Preußische Königskronung*, hrsg. von J. Kunisch, Berlin 2002, ss. 189–227; M. Plassmann, *Der Preis der Krone. Preussische Truppen im Spanischen Erbfolgekrieg*, w: *Dreihundert Jahre*, ss. 229–256.

⁸ E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm. Der Große Kurfürst von Brandenburg. Eine politische Biographie*. Zweiter Teil: 1620–1660, Göttingen 1978, ss. 26–36, 43–55, 113–123, 274–305; L. Tümpel, *Die Entstehung des brandenburgisch-preußischen Einheitsstaates im Zeitalter des Absolutismus (1609–1806)*, Breslau 1915, ss. 18–28, 44–159; K. Breysig, *Geschichte der brandenburgischen Finanzen in der Zeit von 1640 bis 1697*, Bd. 1. *Die Centralstellen der Kammerverwaltung. Die Amtskammer, das Kassenwesen und die Domänen der Kurmark*, Leipzig 1895, ss. 7–150; F. Wolters, *Geschichte der brandenburgischen Finanzen in der Zeit von 1640 bis 1697*, Bd. 2. *Die Zentralverwaltung des Heeres und der Steuern*, München 1915, s. 80 n.; W. Neugebauer, *Staatlicher Einheit und politischer Regionalismus*.

podstawą do dalszych kroków elektora Fryderyka Wilhelma w Prusach, ale także tych, które podejmowane były w związku z Prusami po 1657 roku. Działania elektora, w których zmierzał on do wymuszenia uznania przez stany pruskie swojej pozycji w księstwie pruskim, a także utrwalenia władzy na warunkach wynikających z postanowień welawskich⁹, zyskały ponadto dodatkowy argument w postaci postanowień pokoju powszechnego, w którym traktat welawski uzyskał uznanie międzynarodowe. W ten sposób dokonane jednostronnie uznanie, odnoszące się w pokoju oliwskim do pewnej ogólnej sytuacji, a więc mające charakter przedmiotowy, w której legitymizowano w stosunkach międzynarodowych wszelkie porozumienia, jakie zawarte zostały podczas wojny z lat 1655–1660, w tym również dwustronny polsko-brandenburski traktat zawarty w Welawie 19 września 1657 roku, stało się podstawą późniejszych działań, mających po stronie elektora różny charakter, ale które przez swoje powtarzanie nabrały znaczenia trwałego zwyczaju. Ich wyrazem było złamanie oporu stanów pruskich, które nastąpiło w sposób najbardziej zdecydowany w latach 1661–1663, gdy wskutek stosowania różnorodnych środków nacisku stany pruskie zostały zmuszone do uznania niezależnej pozycji elektora i podporządkowały się jego władzy. Systematyczne stosowanie przez elektora różnych politycznych instrumentów oddziaływania, wprowadzania instytucji, jak też sposobów organizacji stosowanych i wypróbowanych w innych terytoriach, podporządkowujących je koncepcji ujednoczenia w skali wszystkich terytoriów, spowodowało powstanie po stronie stanów sytuacji przyzwyczajenia się do władzy elektora, swego rodzaju przywyknięcia do niej. Postawa ta zaczęła odzwierciedlać się z czasem w akceptacji urządzeń ustrojowych i politycznych, automatyczności składania hołdów, zaniechania czynnego oporu, przyjęcia instytucjonalnej rozbudowy struktur władzy elektora, zarówno finansowych, administracyjnych, jak i wojskowych umacniających jego władzę wewnętrzną, chociaż jeszcze XVIII wiek pokazał, że był to proces długotrwały¹⁰.

Das Problem der Integration in der Brandenburg-preussischen Geschichte bis zum Jahre 1740, w: *Staatliche Vereinigung: Fördernde und hemmende Elemente in der deutschen Geschichte*, hrsg. von W. Brauneder, Der Staat, Beih. 12, Berlin 1998, ss. 67–76.

⁹ *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd.15, hrsg. von K. Breysig, Berlin 1894, ss. 389–397 (dalej: UA XV); A. Kamiński, *Stany Prus Książęcych wobec rządów brandenburskich w drugiej połowie XVII wieku*, Olsztyn 1995; idem, *Początki suwerenności Hohenzollernów brandenburskich w Prusach Książęcych*, *Zapiski Historyczne*, t. 72, 2007, z. 4, ss. 26–30; K. Lohmeyer, *Die Entwicklung der ständischen Verhältnisse in Preußen bis zur Gewinnung der Souveränität durch den Grossen Kurfürsten*, Königsberg 1891; H. Rachel, *Der Große Kurfürst und die ostpreussischen Stände 1640–1688*, Bd. 24, H. 1, Leipzig 1905, ss. 25–29; J. Szwagrzyk, *Ludność Prus Książęcych wobec traktatu welawsko-bydgoskiego 1657–1688*, w: *O naprawę Rzeczypospolitej XVII.–XVIII. w., Prace ofiarowane Władysławowi Czaplińskiemu w 60 rocznicę urodzin*, Warszawa 1965, ss. 177–187; J. Małłek, *Absolutystyczny zamach stanu w Prusach Książęcych w roku 1663*, w: *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku, ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Z. H. Nowak, Toruń 1992, ss. 207–219.

¹⁰ L. Tümpel, op. cit., ss. 44–159; K. Breysig, op. cit., s. 7 i n.; F. Wolters, op. cit., s. 80 i n.; R. Bergmann, *Geschichte der ostpreussischen Stände und Steuern 1688–1704*, Leipzig 1901; T. Grygier, *Organizacja władzy na-*

Z drugiej strony działaniom strony brandenburskiej sprzyjało osłabienie polityczne Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII wieku¹¹, której przejawem bezpośrednim w stosunkach z władcami brandenburskimi było niewykorzystanie wszelkich możliwości rewizji przez Rzeczpospolitą postanowień welawskich, determinujących zewnętrzną pozycję elektora w Prusach Książęcych, bo do nich, a nie do postanowień oliwskich odwoływano się w stosunkach dwustronnych, a które to okazje były w traktatach welawskich wyraźnie określone. Rzecz nie sprowadzała się bowiem wyłącznie do samych sformułowań, określających podstawy zależności księstwa pruskiego od Rzeczypospolitej, chociaż suwerenność, jako pojęcie prawnicze, określające charakter kompetencji przysługujących władzy państwowej, mogła podlegać obrotowi albo nie, przechodząc na nowy podmiot w całości albo nie przechodząc w ogóle. Stąd w stosunkach wewnętrznych można było uzyskać faktyczną niezależność polityczną – i taką formułę derogacji poprzez nową regulację w miejsce dotychczasowego stosunku lennego w traktacie welawskim, kończącym przede wszystkim stan wojny między Rzeczpospolitą a księstwem pruskim, zastosowano¹² – ale nie posiadać międzynarodowego uznania jurysdykcji nad swoim terytorium, czyli nie posiadać pełni suwerenności. Sedno sprawy tkwiło w konsekwencjach prawopolitycznych zastosowanych sformułowań, dla których zrozumienia oraz interpretacji badać powinno się jednak brzmienie postanowień, albowiem z nich wynikał zamiar stron i cel umowy. W sprawie welawsko-bydgoskiej można stwierdzić, że w traktatach brak było po stronie polskiej woli dokonania cesji terytorium pruskiego, a więc nie uczyniono przeniesienia własności, czyli tym samym nie następowało przeniesienie suwerenności w stosunkach zewnętrznych¹³. Oznaczało to, że w znaczeniu formalnoprawnym, ale poniekąd także politycznym, księstwo pruskie, jako jedno z terytoriów Hohenzollernów brandenburskich, które pomimo szczególnej pozycji, czego strona brandenburska była świadoma, pozostawało jednak w pewnej zależności od Rzeczypospolitej.

Ponadto okolicznością jednak odrębną, ale korzystną dla władców brandenburskich w kwestii pruskiej w drugiej połowie XVII wieku był również dodatkowo rozwój norm prawa międzynarodowego, w których uznanie, zyskując znaczenie,

czelnej Prus Książęcych, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1964, nr 4, ss. 484–513 (dalej: KMW); idem, *Z walk o suwerenność państwową Prus Książęcych*, KMW, 1959, nr 1, ss. 472–483.

¹¹ Z. Wójcik, *Dyplomacja polska w okresie drugiej połowy XVII w. (1648–1699)*, w: *Historia dyplomacji polskiej*, Warszawa, t. 2: 1572–1795, Warszawa 1982, ss. 175–176; idem, *Zmiana w układzie sił politycznych w Europie środkowo-wschodniej w 2. poł. XVII w.*, *Kwartalnik Historyczny*, nr 67, 1960, z. 1, ss. 38–54; idem, *Traktat andruszowski i jego geneza*, Warszawa 1959; K. Piwarski, *Oslabienie znaczenia międzynarodowego Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII w.*, *Roczniki Historyczne*, t. 23, 1957, ss. 235–236, 242–257 (dalej: RH).

¹² D. Makiłła, *Zniesienie Hołdu Pruskiego. Uwolnienie Prus Książęcych z podległości lennej wobec Rzeczypospolitej w latach 1657–1658*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 23, 2016, s. 148.

¹³ Idem, *Między Welawą a Królewcem 1657–1701. Geneza królestwa w Prusach (Königtum in Preußen)*. *Studium historyczno-prawne*, Toruń 1998, s. 154.

zwłaszcza w utrwaleniu świadomości powstania pewnych zdarzeń politycznych, zaczęło pełnić coraz ważniejszą rolę. Mimo że nie było doktryny, formułującej w pełni pojęcie uznania, jego konwencja stawała się regułą postępowania w stosunkach międzynarodowych¹⁴, zgodnie z zasadą, że praktyka jest w stosunkach międzynarodowych potwierdzeniem zwyczaju.

Umieźdynamodowanie jakiegoś faktu czy zjawiska politycznego, jak miało to miejsce w przypadku kwestii pruskiej w traktacie oliwskim, torowało drogę utrwaleniu się tego faktu politycznego w stosunkach międzynarodowych, chociaż, jak zostało to już podniesione, dla praktyki wzajemnych relacji polsko-brandenburskich znaczenie miały przede wszystkim postanowienia traktatu welawskiego, albowiem to one wyznaczały treść i warunki ich realizacji, zwłaszcza w sytuacjach kryzysowych, do jakich należały zmiany władców, mające miejsce na tronach obu państw. Na nich bowiem też zasadzały się tak zwane *Reservatrechte* Rzeczypospolitej w księstwie pruskim, które miały wprowadzić formalny charakter, ale w określonym układzie były desygnatem całkiem realnych możliwości politycznoprawnych Rzeczypospolitej wobec księstwa pruskiego, podlegających wykonaniu (obowiązek konfirmacji traktatów¹⁵, *homagium eventuale*¹⁶, wynikająca z niego ekspektatywa

¹⁴ Odpowiedzi nie daje także doktryna. Koncepcja prawa natury, której główny ówczesnie, w połowie XVII w. przedstawiciel, Hugo Grocjusz, sformułował podstawową dla prawa międzynarodowego zasadę *pacta sunt servanda*, dopiero się kształtowała. Wątpić też jednak należy, by zasada ta była w 1660 r. powszechnie znana i przyjęta, a tym bardziej, mimo rozprzestrzeniania się wszelkich nowinek prawnych, stanowić mogła podstawę do poważnego traktowania tej ważnej dzisiaj zasady prawa międzynarodowego przez ówczesnych sterników polityki, nawet w latach bezpośrednio następujących po 1660 r.

¹⁵ Do ograniczeń tych zaliczają się postanowienia przede wszystkim art. 21, zawierającego stwierdzenie o konieczności potwierdzenia (konfirmacji) ważności traktatów po każdorazowej zmianie na tronie polskim. Warunek ten mógł mieć znaczenie dla trwałości pozycji elektora w Prusach. *Quotiescunque novus rex Poloniae electus fuerit, aut dux Prussiae in ducatum successerit, ab utraque parte renovabitur confirmabiturque iuramento desuper praestito, per deputatos in animam principum iurantes. Et si pars alterutra hic conventioni et foederi contravenierit, et decenter admonita satisfacere neglexerit, pars laesa monere tenebitur mediatores, ac serenissimus reges et status in articulos sequenti nominatos, et eorum curam adhibere procurandae satisfactioni, et huic stabiliendae concordiae rationi, utraque pars sedulo insistet, ut omnia amicabiliter aequis modis componantur.* Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin–Dahlem, Staatsverträge Polen, nr 1b (M) (dalej: GStA PK); M. Dogiel, *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, Vol. 4, Wilno 1764, IV, Nr 327, ss. 486–493 (dalej: Dogiel); Moerner, nr 121a; S. Pufendorf, *De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni Electoris Brandenburgici commentariorum libri 19*, Berlin 1695, 6, & 78–79 (dalej: Pufendorf, F. V.); S. i H. Dolezel, *Die Staatsverträge des Herzogtums Preussen*, Tl. 1: Polen und Litauen, Köln 1971, nr 1, nr 40, ss. 191–192 (dalej: Dolezel); D. Makiła, op. cit., s. 107–124; idem, *Zniesienie Hołdu*, ss. 149–150.

¹⁶ Instytucja homagium eventuale przewidziana była punktem 7 traktatu welawskiego, w którym stwierdzano obowiązek złożenia przez stany Prus Książęcych przysięgi wierności Polsce, mającej prawa do objęcia księstwa na wypadek wygaśnięcia następców elektora. GStA PK, Staatsverträge Polen, nr 1b (M); Dogiel IV, ss. 487–488; Moerner, nr 121a; Pufendorf, F. V., 6, & 78–79; Dolezel, nr 40, ss. 187–188. Wykonywana była przy okazji przysięgi składanej elektorowi, jako księciu pruskiemu, przez stany księstwa pruskiego. Pierwsza taka sytuacja nastąpiła 24 maja 1690 r. podczas hołdu stanów składanego elektorowi Fryderykowi III, który objął rządy po Wielkim Elektorze, Fryderyku Wilhelmie (zm. 1688 r.). Komisarzowi polskiemu, reprezentującemu króla i Rzeczpospolitą na tej uroczystości, podkanclerzemu litewskiemu Stanisławowi Szczuce udało się zadbać o zachowanie praw Rzeczypospolitej przez ograniczenie w przysiędze uznania praw elektora do Prus *directe descendibus*, wykluczając również z przysięgi sformułowania wskazujące na prawa dziedziczne do Prus. *Erbhuldigungsakten des Herzogtums und Königreichs Preußen*, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Etatsministerium, 87d,

na księstwo pruskie¹⁷). W świetle dwuznacznych i pokrętnych ruchów polskiej dyplomacji, jako rezultat zmiennej gry, którą wobec elektora prowadził w drugiej połowie XVII w. po 1660 roku dwór polski, traktat welawski, w którym deklarowano uznanie wewnętrznej niezależności politycznej elektora w związku ze zwolnieniem z podległości lennej Rzeczypospolitej, mógł budzić po stronie brandenburskiej obawy dotyczące trwałości jego zachowania. Zdawano sobie sprawę z tego, że być może – a zapewne w rachubach polskich mogło istnieć przekonanie, iż wskutek wniesionych do niego zastrzeżeń i ograniczeń – traktat ten, biorąc pod uwagę, że uzasadniona zmienną koniunkturą nietrwałość sojuszy i niedotrzymywanie układów politycznych było ówczesnie regułą – w odpowiednim i dogodnym dla Rzeczypospolitej momencie może być, a w zasadzie powinien być przekreślony. Niewykluczone, że zamiar ten istniał już przy zawarciu traktatu¹⁸, a jedynie wskutek zmiennych okoliczności wojennych lat 1657–1660 został odłożony w czasie. Tymczasem, być może w sposób niezamierzony przez stronę polską, ale z powodu z kolei konieczności zakończenia wojny i zawarcia tak potrzebnego wszystkim stronom pokoju, który objął jednym sformułowaniem wszystkie układy, jakie podczas niej zostały zawarte, traktat welawski, jako wydarzenie polityczne nabrał już nie tyle charakteru tajnego układu dwustronnego, łatwego do zniweczenia, ale stał się faktem międzynarodowym, utrwalonym sankcją traktatową ze strony jego uczestników.

Jedynie zdarzenia, jakie nastąpiły po zawarciu pokoju oliwskiego, konieczność prowadzenia dalszych wojen przez Rzeczpospolitą z Moskwą po 1657 roku¹⁹ i Turcją po 1672 roku, absorbujące jej potencjał polityczny i militarny, problemy wewnętrzne Rzeczypospolitej, ale jednocześnie zapobiegliwość elektora, wykorzystujące wszelkie sytuacje na rzecz wzmocnienia swojego stanowiska wobec stro-

nr 39–55, H. H. Diehlmann (Hrsg.), 3. Teil: 1678–1737, Hamburg 1992; K. Piwarski, *Sprawa pruska za Jana III 1688–1690*, Lwów 1929; idem, *Zwierzchnictwo Polski nad Prusami w drugiej połowie XVII w.*, Pamiętnik V Zjazdu Historyków Polskich, t. 2, Warszawa 1930; idem, *Dzieje polityczne Prus Wschodnich (1621–1772)*, Gdynia 1938, ss. 100–101; J. Woliński, *Relacja komisarzy polskich na hołd królewiecki*, Zapiski Historyczne, 1961, z. 31, ss. 73–97; I. Gundermann, „Ob die Salbung einem Könige nothwendig sey”, w: *Dreihundert Jahre*, s. 131. Kolejny hołd stanów pruskich, złożony królowi Fryderykowi Wilhelmowi I 11 września 1714 r. wskutek zaniedbań strony polskiej odbył się bez udziału komisarzy polskich, chociaż w przysiędze stanów zawarowano prawa Polski do Prus Książęcych. K. Piwarski, *Dzieje polityczne*, ss. 126–128. Ostatnia przysięga miała miejsce w 1740 r., kiedy rządy objął król Fryderyk II, ponownie bez udziału komisarzy polskich, w której formalnie potwierdzono ewentualne prawa Polski. K. Piwarski, op. cit., ss. 136–138; I. Gundermann, op. cit., ss. 132–133.

¹⁷ W przypadku sukcesji bocznej w traktacie welawskim król zobowiązał się jedynie do dołożenia starań i użycia wpływów na Sejmie Rzeczypospolitej by posiadanie Prus Książęcych pozostało na tych samych warunkach lennych, na jakich wcześniej dzierżył elektor (pozostała część art. 6): [...] promittentque in Proxime comitiis, aut Proximo conventu, comitorium potentatem habente, omnia, quae his conclusa sunt, rati habitum iri. GSa PK, Staatsverträge Polen, nr 1b (M); Dogiel IV, ss. 487–488; Moerner, nr 121a; Pufendorf, F. V, 6, & 78–79; Dolezel, nr 40, s. 187.

¹⁸ D. Makiła, *Traktat welawski z 19 IX 1657 r. – dzieło pomyłki czy zdrady? Uwagi na tle historii dyplomacji polskiej w czasach Drugiej Wojny Północnej (1654–1667)*, w: *Historia Integra. Księga Pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin Prof. Stanisława Salmonowicza*, Toruń 2001, ss. 387–402.

¹⁹ Z. Wójcik, *Traktat andruszowski*, s. 11 n.

ny polskiej w sprawie pruskiej spowodowały, że wydarzenia wymknęły się spod polskiej kontroli.

Nie zmienia to jednak faktu, że kilkakrotnie, korzystając z postanowień traktatu welawskiego, podnoszono w drugiej połowie XVII wieku po stronie polskiej konieczność rewizji jego postanowień. Do sytuacji tej wprawdzie nie doszło, ale w związku z mającymi miejsce zmianami na tronie Rzeczypospolitej, zwłaszcza w czasie pierwszej po 1657 roku elekcji w latach 1669–1670, podniesienie zastrzeżeń na dworze polskim w stosunku do realizacji traktatu wywołało spore zamieszanie po stronie brandenburskiej²⁰. Tymczasem przypadek de facto zrzucił, że z kolei porozumienia oliwskie, które miały gwarantować pakta welawskie ostały się aż do roku 1700, kiedy wybuchła kolejna wojna z udziałem w większości tych samych uczestników. Okazało się bowiem, że trwałość porozumień oliwskich była nie tyle efektem ich doskonałości, co bardziej wynikiem stabilności koniunktury politycznej w tej części Europy²¹. Traktat welawski z 1657 roku *en bloc* włączono w obręb postanowień pokojowych z Oliwy, nie zwracając uwagi na jego szczegółowe uwarunkowania, a zwłaszcza tak istotne w stosunkach dwustronnych ograniczenia w jego stosowaniu. Nie wniano bowiem w treść porozumień, a odnotowywano jedynie fakt jego zawarcia. Tym samym wykorzystanie traktatów pozostawiano dalszej praktyce, ta zaś mogła – gdyby po stronie polskiej poczyniono stosowne kroki,

²⁰ Do rozważania takiej kwestii po raz pierwszy doszło po objęciu rządów przez króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego w 1669 r. Zmiana na tronie polskim oznaczała uruchomienie procedury konfirmacji postanowień traktatu welawskiego przez nowego króla i Sejm Rzeczypospolitej, przewidzianej art. 21. Brak konfirmacji traktatu oznaczał jego niestosowanie, a przynajmniej zawieszenie jego obowiązywania, zaś odmowa jego nieprzedłużenie, stwarzała podstawy do rewizji całości bądź części jego postanowień. Prowadzący rozmowy ze stroną brandenburską podkanclerzy Andrzej Olszowski, podnosząc zastrzeżenia do dotychczasowego stosowania traktatów welawsko-bydgoskich oraz stawiając konkretne warunki, dotyczące jego wykonywania, wyraźnie zmierzał w kierunku wykorzystania tej okazji do rewizji traktatów welawsko-bydgoskich. Po stronie polskiej wskazywano na Drawsko, lenno łęborsko-bytowskie, Elbląg, sytuację stanów w księstwie pruskim. Stan ten trwał przez wiele miesięcy, aż do kwietnia 1672 r., kiedy Rzeczpospolita znajdująca się wówczas w trudnej sytuacji zewnętrznej, uwikłana zwłaszcza w konflikt z Turcją, ostatecznie zgodziła się na konfirmację w zamian za posiłki brandenburskie na wojnę z Turcją. Sprawa ta jednak była poważną próbą dla dyplomacji brandenburskiej, albowiem stan posiadania został zagrożony, a pojawiło się niebezpieczeństwo utraty korzystnego dla elektora rozwiązania. A. Kamińska, *Brandenburg–Prussia and Poland. A Study in Diplomatic History (1669–1672)*, Marburg/Lahn 1983, ss. 18–161; D. Makiła, *Między Welawą a Królewcem*, ss. 139–143; idem, *Traktat welawski*, ss. 396–397; A. Kamińska-Linderska, *Między Polską a Brandenburgią. Sprawa lenna łęborsko-bytowskiego w drugiej połowie XVII w.*, Wrocław 1966; A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia–Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*, Poznań 2002, s. 84 n. W kolejnych sytuacjach, kiedy następowała zmiana na tronie Rzeczypospolitej, bo już w 1673 r., sprawa konfirmacji, chociaż zauważona jako możliwość zmiany niekorzystnego dla Rzeczypospolitej układu, została rozstrzygnięta na rzecz strony brandenburskiej również nie bez trudności dopiero 17 maja 1677 r. A. Kamiński, op. cit., ss. 112–116, 141–158. Jeszcze szybciej, bez zbędnego skrupulizowania, na zasadzie formalności, problem ten załatwiono po objęciu rządów przez króla Augusta II w 1697 r. Po objęciu władzy przez Augusta III w 1733 r. sprawę konfirmacji traktatów potraktowano jako formalność.

²¹ H. Duchhardt, *Westfälischer Friede und internationales System in Ancien Régime*, HZ, Bd. 249, 1989, ss. 529–543; L. Auer, *Konfliktverhütung und Sicherheit. Versuche zwischenstaatlicher Friedenswahrung in Europa zwischen den Friedensschlüssen von Oliva und Aachen 1660–1668*, w: *Zwischenstaatliche Friedenswahrung im Mittelalter und Früher Neuzeit*, hrsg. von H. Duchhardt, Köln 1991, ss. 153–184.

powołując się na odpowiednie postanowienia dotyczące ich konfirmacji – prowadzić do przekreślenia jego rezultatów. Działania te byłyby bowiem niezależne, wobec których gwarancje pokoju oliwskiego odnoszące się do objęcia go pokojem powszechnym, nie miałyby zastosowania.

W ten sposób czynnikami mającymi wpływ na stosunki wewnętrzne w Prusach Książęcych po 1660 roku, ale także na ich status zewnętrzny oraz pozycję samego elektora brandenburskiego jako księcia w Prusach, były uznanie i zwyczaj, które okazały się również *sui generis* fundamentem procesu ustanowienia królestwa w Prusach. Do faktu tego doszło na długiej drodze kształtowania się wzajemnych polsko-brandenburskich stosunków, począwszy od traktatów welawskich i bydgoskich w 1657 roku, gdy w warunkach zawartego sojuszu wojskowego Rzeczypospolitej z elektorem określona została niezależność polityczna elektora brandenburskiego, jako księcia w Prusach Książęcych wraz ze szczegółowymi warunkami jej realizacji, kolejno przez pokój oliwski z 1660 roku, do którego traktaty te włączono, aż po koronację królewską z 1701 roku. Proces ten był o tyle ciekawy, że jego rozwój, jak i kształtowanie się całej sytuacji, nie było ówczesnie w znacznym stopniu prawnie klarowne, albowiem zdarzenia te następowały w momencie szczególnego przełomu w stosunkach międzynarodowych, gdy norma prawna nowego *ius gentium* czasów nowożytnych, dopiero się kształtowała, i to zarówno w praktyce, jak też w doktrynie. Uznanie międzynarodowe, mało do tej pory stosowane przez dwory europejskie, jako szczególne źródło nowego *ius gentium*, chociaż znane z praktyki polityczno-prawnej, zaczęło jednak z czasem nabierać coraz istotniejszego znaczenia pośród zasad funkcjonowania stosunków międzynarodowych, które ówczesnie oparte były głównie na umowach dwustronnych, w tym również w umowach zawieranych w ramach stosowanego nadal w ówczesnej epoce prawa lennego²². Uznanie wprowadzone do praktyki stosunków międzynarodowych, zaczęło również wówczas występować – chociaż nie w takim jeszcze zakresie, jak zwyczaj – obok umów, zwłaszcza dwustronnych, albowiem wielostronne dopiero się zaczęły pojawiać, wpływając również na zmiany stanów prawnych powstałych dawniej i opartych często bądź też przede wszystkim jedynie na zwyczaju.

Rzeczpospolita nie zniweczyła – gdyż nie zdążyła tego uczynić – skutków politycznych traktatów welawsko-bydgoskich, mimo że miała do tego dobre podstawy prawne, wynikające z zastosowanych w traktatach korzystnych dla siebie postanowieniach, jak też posiadało sprzyjające kilkakrotnie takim działaniom, okazje, mające miejsce w latach późniejszych. Tymczasem zamiast tego, korzystając na

²² Podległość czy też zależność znajdowały w ówczesnej praktyce politycznej różny wymiar i wyraz. Niekiedy, mimo zmieniających się reguł postępowania, jak też czasów i rzeczywistości, podstawą wyznaczającą stosunki między państwami pozostawały nadal normy o charakterze lennym, co niekiedy dotrwało formalnie w praktyce politycznej do końca XVIII w., jak chociażby Kurlandia czy też stosunki panujące w Rzeszy.

tomiasz z ogólnej, pojednawczej formuły pokojowej, jaka została sformułowana w paktach oliwskich, wpuszczono w obieg międzynarodowy korzystne dla elektora, ale z pewnością nie do końca go satysfakcjonujące rozwiązania, wskazujące na uzyskane przez niego, jako władcy w Prusach Książęcych, w trudnej dla niego sytuacji w 1657 roku, niezależności politycznej, będącej efektem jego zwolnienia z podległości lennej wobec Rzeczypospolitej. W rozumieniu elektora, postępującego pragmatycznie, ale nastawionego na aktywność polityczną w przyszłości, która mogła przynieść bardziej korzystne rozwiązania, warto było więc wpierv uzyskać przynajmniej zwolnienie z podległości lennej – przemilczając formułę pełnej suwerenności – a następnie uzyskać uznanie faktycznej niezależności politycznej, wykonywanej zresztą przez elektora w praktyce politycznej, zwłaszcza wewnętrznej, godząc się nawet z pozostałościami podległości zewnętrznej²³. Pojawienie się w rachubach politycznych Fryderyka III koncepcji uzyskania korony królewskiej i podniesienia Prus Książęcych do rangi królestwa²⁴, wynikało z korzystania z osiągnięć w umacnianiu władzy wewnętrznej w Prusach, jak też podniesienia pozycji międzynarodowej Brandenburgii, pojmowanej jako władztwo Hohenzollernów, chociaż nadal rozczłonkowanego terytorialnie, która nastąpiła za rządów Fryderyka Wilhelma²⁵. Sytuacja ta pokazywała, że to właśnie na gruncie tejże faktycznej nie-

²³ Rzeczpospolita zrzekła się zwierzchnictwa nad Prusami dopiero w narzuconym Rzeczpospolitej traktacie rozbiorowym z 18 września 1773 r. potwierdzającym układ rozbiorowy zawarty przez Austrię, Prusy i Rosję w Petersburgu w dniu 5 sierpnia 1772 r. W art. 3 traktatu z 18 września 1773 r. stwierdzono: *Sa Majesté le Roi de Pologne et les Etats de Poogne et de Lithuaniae renoncent egalement et de la maniere la plus forte et la plus formelle à toute pretension, qu'ils pouroient avoir et fermer soit à present, soit à lavenir, sur aucune des autres Provinces que la Serenissime Maison de Prusse et de Brandebourg a possedés jusqu'ici. Sans deroger à cette renonciation generale, ils renoncent expressement et mommement à la reversion du Royaume et du fief de Prusse que a été stipulée en faveur de la Couronne de Pologne dans l'articles 6 du Traite conclu à Velau le 19 Septembre de l'année 1657, pour lec as que les Descedents males de l'Electeur Frederic Guillaume de Brandebourg viendroient à manquer et ils consentent que sa Majesté le Roi de Prusse et Ses Heritiers et Successeurs de l'un et de l'autre Sexequissent librement posseder le Royaume de Prusse à perpetuité avec toute Souveraineté et independence, sans que la Couronne de Pologne puisse ni venille jamais y former aucune pretension ni de reversion ni d'obligation feudale, ni sous aucune autre titre pretexte, ou denomination. Pour prevenir et ecarter aussi tout sujet et toute materie des Disputes, qui pouroient des Articles du Traite de Velau qui ni quadrent plus aux circonstances presentes, les Deux Hautes Parties Contractantes abolissent par le present Traite les Articles 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19 et 21 du susdit Traite de vel au de 1657 en lui conservo ce pendant sa force et son obligation dans les autres Articles, qui ne sont se expressement abrogés ici.* Archiwum Główne Akt Dawnych, Metryka Koronna, k. 24. Taktat z 5 sierpnia 1772 r. ratyfikowany został przez Sejm 30 października 1773. *Volumina legum*, wyd. J. Ohryzki, T. 8, Petersburg 1859, ss. 16–49.

²⁴ Uroczystość królewiecka miała charakter samokoronacji, stanowiącej demonstrację swojej wewnętrznej suwerenności. H. Duchhardt, *Die preußische Königskrönung*, s. 88; M. Kaiser, „*Optimo Regi Fides Borussorum*”. *Die Landstände der preußischen Territorien und die Königserhebung Friedrichs III. (I.)*, w: *Dreihundert Jahre*, ss. 73–113, zwł. ss. 79–80; I. Gundermann, op. cit., ss. 117–130.

²⁵ Problem ten związany był także z traktowaniem pozycji elektora Brandenburgii w warunkach ówczesnych stosunków międzynarodowych. Liczący się niewątpliwie jako władca, dysponujący określonym potencjałem militarnym, gospodarczym, politycznym, poszukiwany jako uczestnik najróżniejszych porozumień i sojuszy politycznych w Europie, nie mógł jednakże liczyć na traktowanie go w tych stosunkach w sposób równoważny zgodnie z zasadami preeminencji i precedencji. Elektorzy brandenburscy byli bowiem nadal jedynie partes Imperii. Status elektora stanowił zasadniczą przeszkodę w przyjęciu do kręgu wzajemnie i równorzędnie się traktujących suwerenów. Rozumiał to Fryderyk III, zabiegający o uzyskanie tytułu i godności królewskiej, stając się

zależności politycznej, można było zbudować w stosunkach międzynarodowych, a nie tylko wewnętrznych, rzeczywistą odrębność polityczną księstwa pruskiego, na którego czele jako książę pruski stał elektor brandenburski, stanowiącą przesłankę pod uzyskanie w drodze faktów dokonanych podniesienia księstwa pruskiego do rangi królestwa w Prusach (*Königtum in Preußen*), jako kroku w kierunku uzyskania z czasem pełnej suwerenności (w zasadzie dopiero za króla Fryderyka II, tytułującego się po 1772 roku królem Prus – *König von Preußen*)²⁶.

Kwestie te jasno wynikają z analizy koncepcji oraz postępowania zarówno elektorów brandenburskich w drugiej połowie XVII wieku, jak też widoczne były w działaniach brandenburskiej dyplomacji tego okresu. Z uznania traktatów z 1657 roku w pokoju oliwskim w 1660 roku uczyniono fakt międzynarodowy, a tym samym gwarancję trwałości ich postanowień, jak też przesłankę na budowanie dalszych nadziei na przyszłość. Tym faktem z kolei był proces uznawania w stosunkach międzynarodowych tytułu króla w Prusach, którego przyjęcie było samo w sobie deklaracją polityczną, wyrastającą jednak na dotychczasowym stanie wzajemnych stosunków politycznych między Brandenburgią–Prusami a Rzeczpospolitą, pozwalających na jej złożenie. Pytaniem osobnym oczywiście, a związanym z okolicznościami uznania traktatu welawskiego w postanowieniach oliwskich, które stanowiły przesłankę pod to rozumowanie oraz prowadzoną później polityką wobec Rzeczypospolitej, było, czy elektora Fryderyka Wilhelma, realnego wodza z czasów wojny duńskiej przeciwko Karolowi Gustawowi z lat 1658–1659, można było w konkretnej sytuacji polityczno-militarnej, w jakiej przystępowano do rokowań mających doprowadzić do pokoju w Oliwie w 1660 roku, pominąć, czy też chociażby zlekceważyć? Z pewnością nie. Należało więc znaleźć rozwiązanie go zadowalające. Nie jest też przypadkiem, że formułą pokoju generalnego w Oliwie, dotyczącej wszystkich porozumień z czasów wojny, objęto jedynie traktat welawski i bydgoski, a nie labiawski; ten bowiem został w rozumieniu społeczności międzynarodowej odrzucony, gdyż przekreślono go stanem prawnym, jaki powstał po traktacie w Welawie i Bydgoszczy oraz przyłączeniem się elektora w ich następstwie do koalicji antyszwedzkiej.

Prawdą jest także, iż dopuszczenie rozwiązań welawskich i bydgoskich do pokoju oliwskiego oznaczało dla Rzeczypospolitej utratę ważnych argumentów, jakie niosłoby ograniczenie ich do relacji dwustronnych, z których zawsze można byłoby

głównym motywem jego działań. B. Stollberg-Rilinger, op. cit., ss. 1–26, zwł. 16 n; M. Vec, *Das preußische Zeremonialrecht. Eine Zerfallgeschichte*, w: *Preußische Stile. Ein Staat als Kunststück*, hrsg. von P. Bahners, G. Roellecke Stuttgart 2001, ss. 101–113.

²⁶ Tak wyglądałaby ta sprawa z polskiego punktu widzenia, który nie uznawał koronacji Fryderyka III. Dla zewnętrznego jednak odbioru, inscenizacja koronacji, mająca miejsce w Królewcu robiła wrażenie, stanowiąc przesłankę dla ukazania roli i znaczenia pozycji elektora, ułatwiającą uznanie jego tytułu na zewnątrz. M. Kaiser, op. cit., s.82

się wycofać, zaś ich objęcie sankcją pokoju powszechnego, jaki zawarto w Oliwie, wskutek umiędzynarodowienia traktatów, niosło za sobą uzyskanie takich racji z korzyścią wyłącznie jedynie dla elektora²⁷.

Czas jednak na puentę. Śledząc bieg wydarzeń związanych ze sprawą Prus Książęcych w drugiej połowie XVII wieku, można niewątpliwie stwierdzić, że w szerszym, bardziej politycznym ujęciu wydarzenia mające miejsce w latach 1657–1660, związane ze statusem księstwa pruskiego, miały istotne znaczenia dla powstania Królestwa w Prusach w 1701 roku, jako załączku przyszłego państwa pruskiego. W takiej sytuacji należałoby przyjąć – stosując obrazowe porównania – że o ile przyjściem na świat tego państwa byłby rok 1701, a więc moment podniesienia księstwa do rangi królestwa, jego początkiem byłby rok 1657, w którym władcy Brandenburgii, będąc księżętami pruskimi uzyskali w Prusach Książęcych niezależność polityczną, to rok 1660, kiedy traktat ją uznający objęty został gwarancją pokoju powszechnego w Oliwie, należałoby uznać, że oznaczał on nabycie pewności, że początek stało się faktem.

Dariusz Makiła, *Preußens Angelegenheit im Vertrag von Oliva vom 3. Mai 1660, Teil 3: Anerkennung und internationale Rechtsgewohnheit in der politischen Praxis Preußens in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*

Zusammenfassung

Der Friedensschluss in Oliwa am 3. Mai 1660, der den 5 Jahre dauernden Nordischen Krieg beendete, implizierte die Annahme der Bestimmungen früherer Verträge, einschließlich des bilateralen polnisch-brandenburgischen Vertrags von Welawa (1657), der die gegenseitigen Beziehungen zwischen Preußen und der Republik Polen regelte. Es war besonders wichtig, den rechtlichen und politischen Status des Herzogtums Preußen nach 1657 anzuerkennen. Aufgrund der Einschränkungen der Anerkennung der uneingeschränkten Unabhängigkeit des Herzogtums Preußen im Vertrag von Welawa war diese Angelegenheit Gegenstand der Bemühungen Brandenburgs, diese Position zu stärken. Besondere Bedeutung erlangte das Problem im Zusammenhang mit der Krönung von Kurfürst Friedrich III als König von Preußen Friedrich I, der angesichts der Schwäche Polens durch internationale Anerkennung bestätigt wurde.

Übersetzt von Piotr Ambroziak

Dariusz Makiła, *The Prussian case in the Oliwa Treaty of May 3, 1660. Part 3. Adjudgement and international legal custom in political practice regarding Prussia in the second half of the 17th century*

Summary

The conclusion of peace in Oliwa on May 3, 1660, ending the Northern War begun in 1655, implied an acceptance of the provisions of earlier treaties, including the bilateral Polish–Brandenburg Treaty of Velawy (1657), regulating mutual relations between Prussia and the Republic of Poland. It was particularly important to recognise the legal and political status of Ducal Prussia after 1657. However, due to the limited recognition of the full external independence of the Prussian principality in the Treaty of Velawy, this matter was the subject of Brandenburgian efforts, aimed at strengthening this position. The problem gained special significance in the

²⁷ J. Włodarski, K. M. Kantorska, *Między wojną a pokojem – międzynarodowe implikacje i gwarancje pokoju oliwskiego 3 maja 1660 r.*, „Studia Gdańskie”, t. 29, 2011, s. 183–203.

context of the coronation of Elector Frederick III as king of Prussia, as Frederick I, which in the face of Poland's weakness was confirmed by international recognition.

Translated by *Aleksander Pluskowski*

Prof. nadzw. dr hab. Dariusz Makilla
Katedra Powszechnej Historii Ustroju i Prawa
Wydział Prawa i Administracji
Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie
dmakilla@wp.pl

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD)
– Metryka Koronna, k. 24.

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin–Dahlem (GStA PK)
Staatsverträge Polen, nr 1b (M)
– Etatsministerium, 87d, Nr 39–55

Źródła drukowane

UA XV
1894 *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd.15, Hrsg. von K. Breysig, Berlin.

Dogiel Matthias
1764 *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, Vol. 4, Wilno.

Dolezel Stephan, Heidrun
1971 *Die Staatsverträge des Herzogtums Preussen*, Tl. 1: *Polen und Litauen*, Köln.

Moerner Theodor von
1867 *Kurbrandenburgs Staatsverträge 1600–1700*, Berlin.

Pufendorf Samuel
1695 *De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni Electoris Brandenburgici commentariorum libri 19*, Berlin.

Volumina legum
1860 *Volumina Legum*, wyd. J. Ohryzki, T. 8, Petersburg.

Opracowania

Auer Leopod
1991 *Konfliktverhütung und Sicherheit. Versuche zwischenstaatlicher Friedenswahrung in Europa zwischen den Friedensschlüssen von Oliva und Aachen 1660–1668*, w: *Zwischenstaatliche Friedenswahrung im Mittelalter und Früher Neuzeit*, hrsg. von Heinz Duchhardt, Köln, ss. 153–183.

Baumgart Peter
1987 *Die preussische Königskrönung von 1701, das Reich und die europäische Politik*, w: *Preussen, Europa und das Reich*, hrsg. v. O. Hauser, Köln, ss. 65–86.
2001 *Verfassungs- und verwaltungsgeschichtliche Aspekte des Erwerbs der preußischen Königswürde 1701*, w: *Festschrift für Gerd Kleinheyer zum 70. Geburtstag*, hrsg. von F. Dorn, J. Schroeder, Heidelberg, ss. 1–20.

- 2002 *Die preußische Königshebung von 1701. König August II. und die polnische Republik*, Almanach Historyczny, t. 4, ss. 49–81.
- Bergmann Robert
2001 *Geschichte der ostpreussischen Stände und Steuern 1688–1704*, Leipzig.
- Berney Arnold
1927 *König Friedrich I. und das Haus Habsburg 1701–1707*, München.
- Breysig Kurt
1895 *Geschichte der brandenburgischen Finanzen in der Zeit von 1640 bis 1697*, Bd. 1. *Die Centralstellen der Kammerverwaltung. Die Amtskammer, das Kassenwesen und die Domänen der Kurmark*, Leipzig.
- Buchholz Werner
2002 *Schweden und die preußische Rangerhöhung von 1701*, w: *Die preußische Rangerhöhung und Königskrönung 1701 in deutscher und europäischer Sicht*, hrsg. von H. Barmeyer, Frankfurt am Main, ss. 155–183.
- Carl Horst
2002 „Und das Teustche Reich selbsten sitzet gantz stille darzu...”. *Das Reich und die preußische Königskrönung*, w: *Die preußische Rangerhöhung und Königskrönung 1701 in deutscher und europäischer Sicht*, hrsg. von H. Barmeyer, Frankfurt am Main, ss. 43–61.
- Piawski Kazimierz
1929 *Sprawa pruska za Jana III 1688–1690*, Lwów.
- Duchhardt Heinz
1981 *Imperium und Regna im Zeitalter Ludwigs XIV*, Historische Zeitschrift, Bd. 232, ss. 555–581.
1982 *Die preußische Königtum von 1701 und der Kaiser*, w: *Festschrift für Eberhard Kessel zum 75. Geburtstag*, hrsg. von H. Duchhardt, M. Schlenke, München, ss. 89–101.
1983 *Die preußische Königskrönung von 1701. Ein europäisches Modell?*, w: *Herrscherweihe und Königskrönung im frühneuzeitlichen Europa*, hrsg. von D. Heinz, Wiesbaden, ss. 82–95.
1989 *Westfälischer Friede und internationales System in Ancien Régime*, Historische Zeitschrift, Bd. 249, ss. 529–543.
2002 *Der 18. Januar und die europäische Monarchie*, Majestas, Bd. 10, ss. 151–166.
- Eibach Joachim
2002 *Preußens Salomon. Herrschaftslegitimation und Herrscherpflichten in Predigten anlässlich Krönung Friedrichs. I.*, w: *Dreihundert Jahre Preußische Königskrönung*, hrsg. von J. Kunisch, Berlin, ss. 135–157.
- Friedensburg Karl Walter
1901 *Die römische Kurie und die Annahme der preussischen Königswurde durch Kurfürst Friedrich III. von Brandenburg (1701)*, Historische Zeitschrift, Bd 7, ss. 407–431.
- Grygier Tadeusz
1959 *Z walk o suwerenność państwową Prus Książęcych*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1, ss. 469–483.
1964 *Organizacja władzy naczelnej Prus Książęcych*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 4, ss. 460–513.
- Gundermann Iselin
2002 „Ob die Salbung einem Könige nothwendig sey”, w: *Dreihundert Jahre Preußische Königskrönung*, hrsg. von J. Kunisch, Berlin, ss. 115–133.
- Heyck Eduard
1901 *Friedrich I. und die Begründung des preussischen Königtums*, Bielefeld.
- Hiltebrandt Philipp
1910 *Preussen und die römische Kurie*, Berlin.

Jasudowicz Tadeusz

1983 *Wpływ zmiany okoliczności na obowiązywanie umów międzynarodowych: norma rebus sic stantibus*, Toruń.

Kaiser Michael,

2002 *“Optimo Regi Fides Borussiae”. Die Landstände der preußischen Territorien und die Königserhebung Friedrichs III. (I.)*, w: *Dreihundert Jahre Preußische Königskrönung*, hrsg. von J. Kunisch, Berlin, ss. 73–113.

Kamiński Andrzej

1995 *Stany Prus Książęcych wobec rządów brandenburskich w drugiej połowie XVII wieku*, Olsztyn.

2002 *Polska a Brandenburgia–Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*, Poznań.

2007 *Początki suwerenności Hohenzollernów brandenburskich w Prusach Książęcych*, *Zapiski Historyczne*, t. 72, z. 4, ss. 23–40.

Kamińska Anna

1983 *Brandenburg–Prussia and Poland. A Study in Diplomatic History (1669–1672)*, Marburg/Lahn.

Kamińska-Linderska Anna

1966 *Między Polską a Brandenburgią. Sprawa lenna łęborska–bytowskiego w drugiej połowie 17 w.*, Wrocław.

Kauer Christiane

2002 *Die preußische Königskrönung von 1701*, w: *Preußen und Preußentum vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Beiträge des Kolloquium aus Anlaß des 65. Geburtstages von Ernst Opgenoorth am 12.2.2001*, hrsg. v. J. Frölich, E.-B. Körber, M. Rohrschneider, Berlin, ss. 93–106.

Körber Esther-Beate

2002 *Predigten zum Tag der preußischen Königskrönung am 18. Januar 1701*, w: *Die preußische Rangerhöhung und Königskrönung 1701 in deutscher und europäischer Sicht*, hrsg. von H. Barmeyer, Frankfurt am Main, ss. 21–41.

Lüdtke Franz

1912 *Polen und die Erwerbung der preußischen Königswürde durch die Hohenzollern*, Bromberg, T. 1, ss. 1–24.

Lehmann Max

1878 *Preussen und die katholische Kirche seit 1640*, Bd. 1, Leipzig.

Lohmeyer Karl

1891 *Die Entwicklung der ständischen Verhältnisse in Preußen bis zur Gewinnung der Souveränität durch den Grossen Kurfürsten*, Königsberg.

Makilla Dariusz

1998 *Między Welawą a Królewcem 1657–1701. Geneza królestwa w Prusach (Königtum in Preußen). Studium historyczno-prawne*, Toruń.

2001 *Traktat welawski z 19 IX 1657 r. – dzieło pomyłki czy zdrady? Uwagi na tle historii dyplomacji polskiej w czasach Drugiej Wojny Północnej (1654–1667)*, w: *Historia Integra. Księga Pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin Prof. Stanisława Salmonowicza*, Toruń, ss. 387–402.

2016a *Wojna północna (1655–1660) jako casus wczesnonowożytnej geopolityki*, *Studia Maritima*, t. 29, ss. 83–113.

2016b *Zniesienie Holdu Pruskiego. Uwolnienie Prus Książęcych z podległości lennei wobec Rzeczypospolitej w latach 1657–1658*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 23, ss. 139–151.

Małek Janusz

1992 *Absolutystyczny zamach stanu w Prusach Książęcych w roku 1663*, w: *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku, ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. Z. H. Nowak, Toruń, ss. 207–219.

Neugebauer Wolfgang

- 1998 *Staatlicher Einheit und politischer Regionalismus. Das Problem der Integration in der Brandenburg-preussischen Geschichte bis zum Jahre 1740*, w: *Staatliche Vereinigung: Fördernde und hemmende Elemente in der deutschen Geschichte*, hrsg. v. W. Brauneder, Der Staat, Beih. 12, Berlin, ss. 67–76.
- 2002 *Das historische Argument um 1701. Politik und Geschichtspolitik*, w: *Dreihundert Jahre Preussische Königskronung*, hrsg. von J. Kunisch, Berlin, ss. 27–48.

Opgenoorth Ernst

- 1878 *Friedrich Wilhelm. Der Große Kurfürst von Brandenburg. Eine politische Biographie. Zweiter Teil: 1620–1660*, Göttingen.
- 2002 *Zur französischen Sicht auf die preussische Rangerhöhung*, w: *Die preussische Rangerhöhung und Königskronung 1701 in deutscher und europäischer Sicht*, hrsg. von H. Barmeyer, Frankfurt am Main, ss. 143–153.

Piwarski Kazimierz

- 1930 *Zwierzchnictwo Polski nad Prusami w drugiej połowie XVII w.*, Pamiętnik V Zjazdu Historyków Polskich, t. 2, Warszawa.
- 1938 *Dzieje polityczne Prus Wschodnich (1621–1772)*, Gdynia.
- 1957 *Oslabienie znaczenia międzynarodowego Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII w.*, Roczniki Historyczne, t. 23, ss. 221–257.

Plassmann Max

- 2002 *Der Preis der Krone. Preussische Truppen im Spanischen Erbfolgekrieg*, w: *Dreihundert Jahre Preussische Königskronung*, hrsg. von J. Kunisch, Berlin, ss. 229–256.

Pribram Alfred Francis

- 1885 *Oesterreich und Brandenburg 1688–1700*, Prag.

Rachel Hugo

- 1905 *Der Große Kurfürst und die ostpreussischen Stände 1640–1688*, Leipzig.

Rheindorf Kurt

- 1921 *Die Anerkennung des preussischen Königstitels durch die Kurie*, Zeitschrift Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, 42, ss. 442–446.

Rogge Bernhardt

- 1900 *Die Erwerbung der preussischen Königskrone durch Kurfürst Friedrich III.*, Grenzboten, H. 59, Bd. 4, ss. 585–602.

Roll Christine

- 2002 *Die preussische Königserhebung im politischen Kalkül der Wiener Hofburg*, w: *Dreihundert Jahre Preussische Königskronung*, hrsg. von J. Kunisch, Berlin, ss. 189–227

Samerski Stefan

- 2004 *„Die Blitze von den sieben Hügeln“ – Die preussische Königskronung und der Heilige Stuhl*, w: *Die Landesgeschichtliche Bedeutung der Königsberger Königskronung von 1701*, hrsg. von B. Jähnig, Marburg, ss. 129–147.

Schieder Theodor

- 1933 *Die preussische Königskronung von 1701 und die politische Ideengeschichte*, Altpreussischen Forschungen, Bd. 12, ss. 64–86.

Staszewski Jacek

- 2002 *Die Beziehungen zwischen Polen und Brandenburg und die preussische Königskronung von 1701*, w: *Die preussische Rangerhöhung und Königskronung 1701 in deutscher und europäischer Sicht*, hrsg. von H. Barmeyer, Frankfurt am Main, ss. 129–141.

Stettiner Paul

1900 *Zur Geschichte des preussischen Königstitels und der Königsberger Krönung*, Königsberg.

Stollberg-Rilinger Barbara

2002 *Honores regii. Die Königswürde im zeremoniellen Zeichensystem der Frühen Neuzeit*, w: *Dreihundert Jahre Preussische Königskrönung. Eine Tagungsdokumentation*, hrsg. von J. Kunisch, Berlin, ss. 1–26.

Szwagrzyk Józef

1965 *Ludność Prus Książęcych wobec traktatu welawsko-bydgoskiego 1657–1688*, w: *O naprawę Rzeczypospolitej XVII.–XVIII. w., Prace ofiarowane Władysławowi Czaplińskiemu w 60 rocznicę urodzin*, Warszawa, ss. 177–187.

Tümpel Ludwig

1915 *Die Entstehung des brandenburgisch-preussischen Einheitstaates im Zeitalter des Absolutismus (1609–1806)*, Breslau.

Vec Milos

2001 *Das preußische Zeremonialrecht. Eine Zerfallgeschichte*, w: *Preußische Stile. Ein Staat als Kunststück*, hrsg. von P. Bahners, G. Roellecke, Stuttgart, ss. 101–113.

Vogel Friedrich

2004 *Die preußische Königskrönung und der Deutsche Orden (1695–1701)*, w: *Die Landesgeschichtliche Bedeutung der Königsberger Königskrönung von 1701*, hrsg. von B. Jähnig, Marburg, ss. 149–182.

Vota Johannes (Onno Klopp)

1911 *Der Untergang des Ordenstaates Preussen und die Entstehung der preussischen Königswürde*, Mainz.

Waddington Albert

1888 *L'acquisition de la couronne royale de Prusse par les Hohenzollern*, Paris.

Weiss Dieter J.

2002 *Der Protest des Deutschen Ordens gegen die preußische Königskrönung 1701*, w: *Die preußische Rangerrhöhung und Königskrönung 1701 in deutscher und europäischer Sicht*, hrsg. von H. Barmeyer, Frankfurt am Main, ss. 63–82.

Włodarski Józef, Kantorska Kinga Maria

2011 *Między wojną a pokojem – międzynarodowe implikacje i gwarancje pokoju oliwskiego 3 maja 1660 r.*, *Studia Gdańskie*, t. 29, ss. 183–203.

Woliński Janusz

1961 *Relacja komisarzy polskich na hołd królewiecki*, *Zapiski Historyczne*, z. 31, ss. 73–97.

Wolters Friedrich

1915 *Geschichte der brandenburgischen Finanzen in der Zeit von 1640 bis 1697*, Bd. 2. *Die Zentralverwaltung des Heeres und der Steuern*, München.

Wójcik Zbigniew

1959 *Traktat andruszowski i jego geneza*, Warszawa.

1960 *Zmiana w układzie sił politycznych w Europie środkowo-wschodniej w 2. poł. XVII.*, *Kwartalnik Historyczny*, nr 67, z. 1, ss. 25–54.

1982 *Dyplomacja polska w okresie drugiej połowy XVII w. (1648–1699)*, w: *Historia dyplomacji polskiej*, t. 2: 1572–1795, Warszawa.

Zwiedineck-Südenhorst Hans von.

1894 *Deutsche Geschichte im Zeitraum der Gründung des preussischen Königtums*, Bd. 2, Stuttgart.